

Guy De Mulder¹ & Johan Deschieter²

Oude horizonten, nieuwe perspectieven... : het archeologisch onderzoek in de vicus Velzeke in 2005

In de loop van 2005 werden meerdere bouwrijpe percelen opgevolgd binnen het areaal van de Gallo-Romeinse nederzetting te Velzeke. In het kader van de uitbouw van het Provinciaal Archeologisch Museum begon op een perceel (sectie C 894d) palend aan de huidige eerste vleugel van museumgebouw het preventieve onderzoek van dit terrein. Terzelfdertijd kende ook het preventief onderzoek van het perceel B1453a in de centrale zone van de site een verder verloop, en op de “Kwakkel”-site focuste het archeologisch veldwerk zich op de westelijke rand van de grote baanpost. Voor het eerst was er ook de mogelijkheid om in de noordoostelijke sector van de vicus een grootschaliger, verkennend onderzoek te ondernemen dan te tot nu toe uitgevoerde, beperkte registraties. In het kader van de uitbreiding van een paardenmanege kon over een ruime afstand een aantal zoekseuven getrokken worden op twee percelen (B1367y en 1386). De opvolging van een bouwingreep op de binnenkoer van perceel B1364s rondde het onderzoek in deze sector af.

In het kader van een project onder leiding van prof. R. Langohr werden ook een aantal bodemkundige registraties uitgevoerd op de lopende opgravingen die verder inzicht verschaffen in het landschappelijke kader van de nederzetting en zijn relatie tot de bewoningsinplanting.

In de westelijke zone van de vicus begonnen in het kader van de uitbouw van het museum opgravingen nog in de loop van december 2004 op het perceel C894d. Omwille van een noodinterventie in de Zottegemse stadskern en door toedoen van het barre winterweer werd deze campagne vroegtijdig opgeschort. Pas in de tweede helft van maart 2005 nam het onderzoek een nieuwe start.

In de onderste zone van het opgravingvlak, gericht naar de Paddestraat, werden een drietal recente paalsporen en twee greppels, die in het verlengde liggen van de korte zijde van het museumgebouw, waargenomen. Gezien hun oriëntatie weerspiegelen de greppels een vroegere indeling van het terrein.

Enkel in de bovenste sector van de sleuf bevonden zich een reeks Gallo-Romeinse sporen. Dominant in het opgravingvlak aanwezig was een complex van grachten, naast nog een aantal bewoningssporen. Het geheel van drie grachten domineerde duidelijk het terrein. Naar analogie met de opgravingen op de “Kwakkel”-site kan gesteld worden dat deze lineaire sporen het woonareaal van de vicus begrepsden. Deze grachten vertonen allen een ZWW-NNO oriëntatie. De eerste gracht (structuur 1) is vermoedelijk al aangesneden tijdens het opgravingonderzoek in het midden van de jaren '80 door Ph. Crombé in het kader van de uitbouw van de eerste vleugel van het museum. Deze meet tussen 1,90m – 2,60m. De diepte onder de ploeglaag schommelt tussen 0,68 en 0,92m. De doorsnede van de gracht was niet continu. Aan de oostelijke zijde vertoonde dit spoor een zwakke, brede en onregelmatige V-vorm. In het westprofiel had deze een onregelmatige vorm met twee verdiepingen. De opvulling dateert uit de 1ste eeuw, o.a. een terra rubra-fragment en een vermoedelijke republikeinse denarius zijn in de gracht aangetroffen.

¹ Assistent, Vakgroep Archeologie en Oude Geschiedenis van Europa, Onderzoekseenheid Pre- en Protohistorie, Universiteit Gent, Blandijnberg 2, 9000 Gent, guy.demulder@Ugent.be.

² Project-archeoloog, Provinciaal Archeologisch Museum –Velzeke, Paddestraat 7, 9620, Zottegem, johan.deschieter@gmail.com

De breedte van gracht 2 schommelt tussen 2,40m en 3,90m. Op het onderste niveau splitst deze brede structuur zich op in 2 kleinere greppels waarvan de afmetingen van beiden afwisselend variëren tussen 0,4m en 1m. In het geheel is deze structuur nog ca 0,8 tot 1m onder de ploeglaag bewaard. De opsplitsing in 2 kleine greppels tekent zich pas op het onderste niveau van de opvulling is. Hun diepte is sterk veranderend naargelang de oorspronkelijke uitgraving van de gracht en wisselt tussen de 8cm en maximaal 30 cm. In het westprofiel zijn er aanduidingen van een lichte heruitgraving aan de zuidzijde van de gracht tijdens zijn opvullingsfase.

De derde gracht (structuur 21) was pas op het lagere niveau van de opgraving herkenbaar. Deze was afgedekt door een dik laat- tot postmiddeleeuws ophogingspakket door het systematische keren van de ploeg op de grens van het perceel. De herkenbaarheid was verder nog bemoeilijkt door de latere aanplant van bomen wiens wortels de ondergrond verder verstoorden. De bewaarde breedte van deze gracht bedraagt 1m tot 1,20m, de diepte ca. 30 cm. Deze greppel was minder diep uitgegraven in de leembodem dan de aanpalende gracht 2.

Dit grachtencomplex sneed of verborg een aantal archeologische sporen, die echter weinig dateerbaar materiaal opleverden. Gracht 1 sneed een ondiepe afgeronde kuil met een stereotype grijze leemvulling. In het opgravingsvlak werd gracht 2 gesneden door een langwerpige, 1m diepe kuil. Op het langere niveau van deze gracht werd de ondiepe greppel 2B gesneden door een klein kuiltje. Gracht 21 dekte op zijn beurt twee oudere kuilen af. Opvallend is dat deze kuilen de oriëntatie van het grachtsysteem volgen. De concentratie van nederzettingssporen begint echter net iets ten noorden van het opgravingsvlak. In de onmiddellijke nabijheid bevinden zich een aantal sleuven van de vroegere opgravingen in de jaren '70 door Marc Rogge.

Velzeke 'perceel B1453a'

In de centrale sector van de nederzetting werd het onderzoek van het perceel B1453a verder gezet. In de loop van 2005 kwamen twee sleuven aan bod (sleuven III en IV) Het verdergaande onderzoek bood de mogelijkheid om een aantal werkhypothesen van de vorige jaren te toetsen aan de verdere opgravingen (Deschietter & De Mulder 2005, 176-192). De beide opgravingsvlakken waren gedeeltelijk overdekt door een Gallo-Romeinse laag, rijk aan nederzettingssafval, waaronder zich, net als bij de 2 vorige sleuven op dit perceel het geval was, diverse paalsporen en kuilen schuil gingen.

In totaal konden in de wirwar van archeologische sporen op zijn minst 7 fases onderscheiden worden : In de oostelijke helft van sleuf 3 klimt één spoor op tot in de Late Bronstijd. De oudste, Romeinse sporen gaan terug tot de laat-Augusteïsche tijd, gevolgd door enkele structuren uit de Tiberische periode. De Claudisch-Neronische tijd is dan weer prominenter vertegenwoordigd, zowel op structureel vlak als op het niveau van het vondstenmateriaal. Ook uit de Flavische tijd zijn archeologische sporen aangetroffen. Heel wat van die oudere sporen worden op hun beurt oversneden door structuren uit de 2de eeuw n. Chr., waarbij vooral het eind van de 2de en de eerste helft van de 3de eeuw n. Chr. duidelijk herkenbaar is. De jongste fase bestaat uit een donkergrijze laag die zijn ontstaan vindt omstreeks het midden van de 3de of het 3de kwart van de 3de eeuw n.Chr..

De oudste indicatie voor menselijke activiteit op perceel 1453a bestaat uit een kleine kuil waarin zich enkele scherven handgevormd materiaal bevonden. Op morfologische en technische basis kunnen deze archaeologica in de Late Bronstijd geplaatst worden. De vroegste, Gallo-Romeinse bewoning op de site vindt zijn neerslag in een kuil, die weliswaar in 2006 moet worden afgewerkt, maar waarvan nu reeds, op basis van enkele terra sigillata –

fragmentjes kan achterhaald worden dat de opvulling ervan moet hebben plaats gevonden in de laat-Augusteïsche tijd. Centraal in sleuf 3 kwam een grote vierkante kuil aan het licht. Uit de beide secties blijkt dat deze diepe kuil in zijn vroegste fase (ca. 20 – 40 n.Chr.) moet bekleed geweest zijn met houten planken: in de vier hoeken tekenden zich 4 negatieve afdrucken van vierkante pijlers af die tot op een diepte ca. 1,30m onder het opgeschaafde vlak reikten. De onderste vulling bracht een compleet napje in terra rubra aan het licht (Deru type C 8.3) en randfragmenten van een (voorraad)pot met dikke, worstvormige rand. In de Claudische tijd werd wellicht in de gedempte kuil een nieuwe, regelmatig uitgegraven put aangelegd: de humusrijke opvullingslagen bevatten een aantal compleet bewaarde stukken vaatwerk, w.o. een terra nigra beker, een terra nigra bord en een lokaal vervaardigde, handgemaakte pot. Mogelijk gelijktijdig met deze vierkante kuil was ook de grote put (spoor 238) waarvan reeds in sleuf 2 (onderzoek 2004) de helft was opgegraven. De Claudisch-Neronische sporen liggen min of meer verspreid over sleuf 3: 2 regelmatig uitgegraven kuilen aan de oostelijke rand van de werkput brachten een gevarieerd aardewerkensemble uit die tijd aan het licht. De tweede helft van de 2de eeuw n. Chr. en de eerste helft van de daaropvolgende eeuw vertaalde zich in sleuven 3 en 4 zeer duidelijk onder de vorm van structuren van diverse afmetingen (paalsporen, kuilen, greppels) met een uitgesproken humusrijke, donkergrijze tot zelfs zwarte vulling. De meest in het oog springende ontdekking in sleuf 3 deed zich voor in kuil 496: het betrof een rechthoekig uitgegraven put van 1,20m op 1,90m. De structuur in kwestie was aan de binnenzijde oorspronkelijk bekleed met houten planken en voorzien van een houten plankenvloer: op de bodem, en aan de noordzijde van de noord-zuid georiënteerde kuil waren de verkoalde resten van deze wand- en vloerbekleding als verkoalde resten in situ bewaard gebleven: de planken zelf zaten wellicht ingeklemd tussen 4 hoekpaaltjes waarvan op drie hoeken nog verkoalde stompjes werden aangetroffen. Deze houten constructieresten werden uitvoerig bemonsterd ten einde uitsluitsel te kunnen geven over de aangewende houtsoorten. De stratigrafische opbouw van kuil 496 bestond bovenaan uit grote fragmenten van één (of meerdere) maalsteen (-stenen) in arkose. Daaronder bevond zich een dik en uitermate compact pakket van grote brokken verbrande leem. Onderaan ontdekten de opgravers een concentratie van ijzeren gebruiksvoorwerpen; de meest objecten waren sterk aangetast door corrosie, niettemin konden 2 sleutels en minstens 2 ijzeren vensterroosters herkend worden. Toekomstige conservatie en restauratie zullen ongetwijfeld meer uitsluitsel kunnen geven over de identificatie van de objecten en over de betekenis van dit ijzerdepot. Vermeldenswaard in sleuf IV was de aanwezigheid van een NW-ZO-georiënteerd greppeltje dat misschien een oude erfindeling weerspiegelt: ten oosten van het greppeltje stak een concentratie van kleine, al of niet regelmatig uitgegraven kuilen en grachtjes die ter hoogte van de kwestieuze greppel afbogen naar het noorden toe. Alle sporen met dit merkwaardige verloop dateren uit het eind van de 2de of het begin van de 3de eeuw n.Chr.. In één ervan bevond zich de helft van een (slecht bewaarde) paardenschedel. Deze sterk doorgraven zone wordt in het zuiden afgebakend door een bredere, doch ondiepe grachtvormige structuur die in oostelijke richting overgaat in een diepe kuil (384bis). De georiënteerde, ‘planmatige’ configuratie van deze sporen wijst vermoedelijk in de richting van een erf- of perceelsscheiding uit die tijd.

Velzeke ‘percelen B1367y & 1386a’

In het kader van de uitbreiding van een paardenmanege kon een ruime archeologische sondering in de noordoostelijke sector van de Gallo-Romeinse site uitgevoerd worden. In eerste instantie werden in het voorjaar twee zoek sleuven van respectievelijk 34m en 11m lang op perceel B1367y uitgegraven in de zone waar de inplanting van nieuwe stallingen voorzien was. In beide zoek sleuven kwam de moederbodem op een diepte van minstens 1m of

meer onder het huidige maaiveld aan het licht. In profiel waren diverse lagen zichtbaar. Een bodemkundige studie door prof. Langohr (universiteit Gent) bracht in de tweede zoek sleuf nog een oude landbouwbodem aan het licht, die enkel met ploeg en paard was bewerkt. Het gecontroleerde terrein bevindt zich landschappelijk in een zachte microdepressie met een brede, zachte helling die afloopt van noord naar zuid. Nu afgesneden door de Provinciebaan moet deze microdepressie overgaan in de grotere depressie op de “Kwakkel”-site. Die microdepressie veroorzaakt een nog plaatselijk merkbare waterstuwing. De afwezigheid van menselijke bewoningssporen in deze zone is het gevolg van het nattere bodemkundige karakter.

In de tweede helft van april volgde het onderzoek van de wegkoffer van een nieuwe toegangsweg vanuit het noorden naar de stallingen toe. Daarvoor werd een 3m brede wegkoffer uitgegraven. De lengte van deze sleuf bedroeg 180,80m. Deze uitgraving bood de mogelijkheid om enig inzicht te krijgen in de structuur van de nederzetting in de noordoostelijke sector.

De noordelijke zone van de opgraving ligt op een iets hoger gelegen rug in het landschap. Naar het zuiden toe sluit het terrein geleidelijk aan op de zachte microdepressie die op het aanpalende perceel was waargenomen. De bewoningssporen verdwijnen dan ook in deze zone, die zich over de laatste 50 m van de sleuf uitstrekte. In dit deel van de sleuf zijn een aantal recente verstoringen, gelieerd aan de activiteiten van de vroegere boerderij waargenomen, alsook de restanten van een vroegere landwegel, die bij de herschikking van het landschap door de ruilverkaveling in de jaren 1980 verdwenen is.

De begrenzing van de Gallo-Romeinse nederzetting in de noordelijke sector wordt eveneens aangeduid door een aantal grachten. In tegenstelling tot de “Kwakkel”-sector en het hierboven besproken perceel (C894d) zijn deze grachten relatief breed gespatieerd in het landschap. De diverse grachten zijn over een lengte van 48m traceerbaar in de sleuf. Deze grachten vertonen een ZW-NO-oriëntatie.

Vanaf spoor 7 kwamen in zuidelijke richting pas de eerste effectieve woonsporen, kuilen en paalsporen, van de nederzetting te voorschijn. In de noordelijke grachtenzone werd enkel tussen de grachtengroep 2-3 en 5-6 een omvangrijke leemwinningsput aangetroffen. Deze dateerde uit de tweede helft van de 1ste eeuw n. Chr. De nederzettingssporen strekken zich uit over een afstand van ca. 60m. Topografisch gaat het terrein daarna over in de al hierboven aangehaalde microdepressie. In die lager gelegen zone ontbreken Gallo-Romeinse sporen. Wel zijn er indicaties van enkele grote recente kuilen die te associëren zijn met de vroegere landbouwactiviteiten op het perceel. Ten gevolge van de beperkte breedte van de sleuf zijn de resultaten relatief beperkt. Toch tekenen zich enkele patronen af. De concentratie aan woonsporen is eerder gering. Ook het vondstenmateriaal uit de afvalkuilen is als schaars en veelal gefragmenteerd te omschrijven. Het is duidelijk dat deze sector zich aan de rand van de Gallo-Romeinse vicus bevond. In het opgravingvlak tekent zich een rij van paalsporen af met een NW-ZO-oriëntatie. Deze zijn haaks op de grachtstructuren ingeplant. Deze palen strekken zich uit over een afstand van maximaal 7,6m en lijken regelmatig ingegraven te zijn. Mogelijk maken deze deel uit van een houtbouw. Door de relatieve schaarste en de fragmentatie van het nederzettingssafval in de sporen is een scherpe datering niet zo evident. De meeste scherven zijn ruims in de 1ste-2de eeuw n. Chr. te plaatsen. 3de-eeuwse archaeologica ontbreken. Rekening houdende met het feit dat op de “Kwakkel”-site de occupatie ook maar vanaf de vroeg-Flavische tijd aanvangt, lijkt het plausibel te veronderstellen dat deze zone van de vicus vooral in de tweede helft van de 1ste en de 2de eeuw in gebruik was.

Velzeke ‘perceel B1364s’

Ten noorden van de Provinciebaan werd in de oostelijke zone van de vicus naast het opvolgen van de bouwwerken op de paardenmanege (zie hoger) ook een verbouwing op de binnenkoer

van een privé-woning gecontroleerd. Onder een ouder bouwpuinpakket in deze zone kwam een tamelijk grote structuur aan het licht, waarschijnlijk een leemwiningsput. Deze was minstens 2,90m op 4m groot in omvang en nog 1m diep bewaard. De opvulling bestond uit een homogene donkerbruingrijze, kleiige leem met slechts enkele Gallo-Romeinse scherven.

Velzeke “Kwakkel”

De opgravingen op het “Kwakkel”-terrein vatten aan op 16 maart met het onderzoek van sleuf XIV. Aan de oostzijde van deze sleuf troffen we enkel 6 paalsporen en een kuil aan. De cluster van sporen was op het eerste niveau afgedekt door een ca. 10cm dunne, dondergrijze, humusrijke laag met een circulair grondplan. Of de paalsporen daadwerkelijk deel hebben uitgemaakt van een constructie was moeilijk te achterhalen : ze bevonden zich heel dicht bij elkaar op een NW-ZO-georiënteerde as, en hangen ongetwijfeld samen de oostelijk daarvan gelegen kuil 357. Dit cluster van sporen leverde heel weinig archeologisch materiaal : enkel de retrograde stempel OF.VIRILIS (ca. 80 – 110 n.Chr.) op een Drag. 18-bord wijst op een datering in de late 1ste – vroege 2de eeuw n.Chr.. Het zijn de eerste archeologische structuren die in de zuidelijke helft van het als baanpost geïnterpreteerde enclosure op de “Kwakkel” eenduidig in die periode kunnen gedateerd worden (Deschietter & De Mulder 2005, 196-212). In het westelijke gedeelte van sleuf XIV kwam opnieuw het verdere tracé van de beide grachten van het enclosure bloot te liggen. De smalste gracht werd in opbouw opnieuw gekenmerkt door een ondiep, komvormig profiel, terwijl de jongste structuur zich als een breder en ook dieper spoor aftekent. Een constant gegeven bij de grote gracht is de concentratie van dakpanmateriaal in de bovenste laag. Parallel met de jongste gracht kwamen ook 9 paalsporen te voorschijn; ze zijn een vervolg van het palentracé dat in 2004 in sleuf XIII te voorschijn kwam. Twee paalsporen uit het lineaire tracé onderscheidden zich van de overige: het betreft grote paalkuilen van respectievelijk 1,02m op 1,17m en 0,9m op 1,74m. De betekenis van deze paalkuilen binnen de palissade is vooralsnog onduidelijk. Naast diverse kleinere paalsporen binnenin het enclosure troffen de opgravers slechts 1 grote en diepe kuil aan. Deze put leverde slechts weinig en uitsluitend kleine aardewerkscherven op. Datering en betekenis van dit spoor is eveneens niet evident.

In april 2004 volgde de uitgraving van sleuf XV. Ook hier constateerden we een gelijkaardig stramien : weinig tot geen sporen in de centrale zone van het enclosure, en de meeste archeologische sporen geconcentreerd tegen de jongste, brede gracht. Opnieuw kwam het verder verloop van de palissade te voorschijn, maar de overige palen behoorden duidelijk toe aan een houten constructie die tegen de palissade stond aangebouwd. Het houten gebouw vertoonde evenwel een asymmetrische opbouw: de westelijke wand deed zich voor als een rij van ondiepe paalsporen (identisch aan de palissade-palen), terwijl de oostelijke wand gekenmerkt werd door 4 grote paalkuilen. De interpretatie van de bouwtechnische aspecten van deze constructie is niet duidelijk en een reconstructie in opstand lijkt ons niet zo evident. De meeste vondsten in sleuf XV situeerden zich in een ovaalvormige ondiepe kuil ten oosten van de oudste afbakeningsgracht van het grote enclosure. De ontdekking van o.m. een Zuid-Gallische Drag. 27 met de stempel van Patricius liet ons toe de opvulling van het spoor in de Flavische tijd te situeren.

Begin juni werd sleuf XVI machinaal opengelegd. De bevindingen in deze sleuf draaiden hoofdzakelijk rond 2 opmerkelijke structuren. Enerzijds strekte zich vanaf de palissade (of houten muur ter hoogte van de brede, westelijke gracht een NO-ZW lopend tracé van minstens 20 vierkante paalsporen af. Deze palen lagen op regelmatige afstand van elkaar, nl. ca.1,80m of 6 Romeinse voet. De laatste paal eindigde ter hoogte van de reeds in 2004 gelokaliseerde waterputten in de centrale zone van het enclosure. De palen fungeerden omstreeks de tweede helft van de 2de of eerste helft van de 3de eeuw wellicht als een afsluiting

of omheining binnen het grote omgrachte gebied. De meest ongewone vondst in sleuf XVI betrof een cirkelvormige greppelstructuur, met een buitendiameter van 7,30m. Het circulaire spoor situeerde zich in het westelijke uiteinde van de sleuf. Het was geen perfect gesloten cirkel: in het westelijke deel loopt het ondiepe, komvormige grachtje over in een rechthoekige kuil. Zowel de kuil- als grachtvulling leverde weinig dateerbaar materiaal op. De enige chronologische indicatoren vonden we in 2 steenconcentraties op de cirkel die opvallend goed bewaard aardewerk uit de 3de eeuw voortbrachten. Net als bij de 3 overige cirkelvormige structuren die de voorbije jaren binnen het enclosure aan het licht kwamen leverde het onderzoek geen doorslaggevende elementen op die meer duidelijkheid brengen in de exacte functie van dergelijke sporen.

Nabeschouwingen

Het archeologisch onderzoek van 2005 op diverse, verspreide locaties binnen het gebied van de Gallo-Romeinse site bracht heel wat uiteenlopende waarnemingen en informatie voort. De opgravingen naast het Provinciaal Archeologisch Museum (perceel C894d) boden inzicht in de scherpe begrenzing van het zuidelijke occupatieareaal van de vicus d.m.v. grachten. Het fenomeen van dergelijke *fossae limitales* kwam eerder aan het licht in de zuidoostelijke randzone van de vicus (zgn. “Kwakkel”-site). In hoeverre dit systeem van toepassing was op de complete periferie van de nederzetting blijft een onderzoekspunt dat bijzondere aandacht verdient bij verdere opgravingen elders op de site.

In de noordoostelijke uithoek van de vicus (percelen B1367y en 1386a) kwam weliswaar een areaal met geringe sporendensiteit aan het licht, doch uit het onderzoek bleek een duidelijk verband tussen de locatie van de bewoning en de topografische constellatie: er is sprake van een open bewoning waarbij vochtige, micro-depressies vermeden werden als zones voor huisvesting.

In de centrale sector (perceel 1453a) lokaliseerde men voor het eerst duidelijke bewoningsporen die opklimmen tot de embryonale fase van de Gallo-Romeinse vicus, nl. uit de laat-Augusteïsche en Tiberische tijd. Vanuit topografisch oogpunt lag de locatiekeuze voor de hand: de kleine, primaire woonkern kwam tot bloei op het meest dominante punt binnen het grondgebied van de latere vicus. Het lopende onderzoek op dit terrein brengt binnenkort ongetwijfeld meer informatie aan het licht over het materiële karakter (vooral m.b.t. de architectuur) van die vroegste, Gallo-Romeinse bewoning te Velzeke.

Literatuur

Deschietter J. & De Mulder G. 2005. Het archeologisch onderzoek van de vicus te Velzeke in 2003-2004. Sporen van een baanpost in de zuidoostelijke sector, *Handelingen van het Zottegems Genootschap voor Geschiedenis en Oudheidkunde*, 12 : 169-218.